

NOTIQLIKDA NUTQ BILAN ALOQA JARAYONI**Parpiyev Odil Olimovich,**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi

odilparpiyev71@gmail.com

Annotatsiya: Kishilik jamiyatida notiqlik hamma davrlarda qadrlangan va kishilar o‘zaro munosabat jarayonida so‘zlash, anglash va tinglash kabi nutqiy birliklarga amal qilib kelgan. O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimovning: “O‘z fikrini mustaqil ona tilida ravon, go‘zal va lo‘nda ifoda eta olmaydigan mutaxassisni bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin”¹, – degan fikrlari bo‘lajak mutaxassislar nutqiga alohida e‘tibor bilan yondashishga chorlaydi. Talabalarni o‘z fikrlarini erkin, to‘g‘ri ifodalashga o‘rgatish jamiyat uchun ham, psixologik va metodik jihatdan ham juda muhim bo‘lib, hozirgi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Maqolada notiqlikda nutq bila aloqa jarayoni haqida fikrlar dalillar asosida yoritib berilgan. Jumladan, nutq aloqasi qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar unda yettita element: so‘zlovchi, xabar, ommaviy axborot vositalari, tinglovchi, mulohazalar, aralashuv va vaziyat mohiyati tahlil qilingan va misollar asosida isbotlab berilgan.

Kalit so‘zlar: notiq, so‘zlovchi, tinglovchi, sharh, xabar, aralashuv, vaziyat, omma, ko‘z, tomoshabin.

Nutq aloqasi qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar unda yettita element mavjud: so‘zlovchi, xabar, ommaviy axborot vositalari, tinglovchi, mulohazalar, aralashuv va vaziyat. Bu yerda biz ushbu elementlarni ma‘ruzachining tinglovchilarga murojaat qilgandagi holatlarida ko‘rib chiqamiz.

So‘zlovchi

Nutq aloqasi ma‘ruzachi bilan boshlanadi. Agar siz telefonni olib, do‘stingizga qo‘ng‘iroq qilsangiz, siz ma‘ruzachi kabi harakat qilasiz. (Albatta, siz do‘stingiz suhbatlashayotganda tinglovchi sifatida ham ish tutasiz.) Omma oldida nutq so‘zlashda siz butun nutqingizni to‘xtovsiz taqdim etasiz.

Ma‘ruzachi sifatida sizning muvaffaqiyatingiz shaxsiy ishonchingiz, mavzuni bilishingiz, nutqni tayyorlashingiz, nutq yetkazib berish tarzingiz, tinglovchilarga sezgirligingiz va vaziyatga bog‘liq. Ammo muvaffaqiyatli nutq ham g‘ayratni talab qiladi.

O‘zingiz qiziqmasangiz, odamlar sizning so‘zlaringizga qiziqishini kutishingiz mumkin emas. Agar siz o‘zingizning mavzuingizdan chinakam hayajonlansangiz, tinglovchilaringiz siz bilan birga hayajonlanishlariga amin bo‘lasiz. Siz samarali nutq so‘zlashning barcha usullarini o‘rganishingiz mumkin, ammo ulardan foydalanish uchun avval g‘ayratingizni uyg‘otadigan gapga ega bo‘lishingiz kerak.

Xabar.

Xabar – bu ma‘ruzachi boshqalarga yetkazadigan axborot. Agar siz do‘stingizga qo‘ng‘iroq qilib: “Bugun kechqurun sizni olib ketishga biroz kech qolaman”, - deb aytishingiz mumkin. Bu

¹ I.A.Karimov.Barkamol avlod- O‘zbekiston tarrafiyoti poydevori._Toshkent:1997.9-bet.

xabar. Ammo bu faqat xabar bo‘lmasligi ham mumkin. Ehtimol, sizning ovozingizda istamaslik, ikkilanishni ko‘rsatadigan ma‘lum bir ohang bordir.

Sizning omma oldida nutq so‘zlashdagi asosiy maqsadingiz haqiqatan ham yetkazilgan xabar bo‘lishi kerak. Bunga erishish sizning so‘zlaringizga (og‘zaki xabarga) va uni qanday aytishingizga (og‘zaki bo‘lmagan xabarga) bog‘liq.

Og‘zaki xabarni to‘g‘ri qabul qilish mehnatni talab qiladi. Siz o‘zingizni mavzuni nutq uchun belgilangan vaqt ichida yetarli darajada muhokama qilishingiz mumkin bo‘lgan jihatlarga e‘tibor qaratishingiz kerak. Fikrlaringizni aniq va ishonchli qilish uchun izlanishlar olib borishingiz va qo‘shimcha ma‘lumotlarni tanlashingiz kerak. Siz o‘z g‘oyalaringizni tartibga solishingiz kerak, shunda tinglovchilar ularni adashmasdan kuzatib borishlari mumkin. Va shunda siz xabaringizni aniq, jonli, va aloqador deb hisoblaysiz. So‘zlar bilan yuboriladigan xabardan tashqari ovozingiz, tashqi ko‘rinishingiz, imo-ishoralaringiz, yuzingiz ifodasi va ko‘z bilan aloqangiz bilan xabar yuborasiz.

Ommaviy axborot vositalari

Ommaviy axborot vositalari - bu xabarni yetkazish vositasi. Do‘stingizga qo‘ng‘iroq qilish uchun telefondan foydalanasiz. Demak, telefon bu kanaldir. Ommaviy ma‘ruzachilar bir yoki bir nechta kanallardan foydalanishi mumkin, ularning har biri tomoshabinlar qabul qilgan xabarlarga ta‘sir qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yig‘ilishdagi nutqini ko‘rib chiqing. Nutqni radio, televideniye va internet kanallari xalqqa yetkazadi. Radio auditoriyasi uchun xabar Prezidentning ovozi bilan yetkaziladi. Televizion, internet auditoriya uchun xabar Prezidentning ovozi bilan ham, tasvir orqali ham yetkaziladi.

Tinglovchi

Tinglovchi – bu xabarni qabul qiluvchi shaxs. Tinglovchisiz aloqa bo‘lmaydi. Do‘stingiz bilan telefonda gaplashingiz bitta tinglovchiga, jamoatchilik oldida so‘zlashda esa ko‘plab tinglovchilarga ega bo‘lasiz.

Spikerning hamma aytganlari: bilimlari, tajribalari, maqsadlari, qadriyatlari va munosabatlari tinglovchilarning ma‘lumotlari orqali filtrlanadi. Notiq va tinglovchi har xil odamlar bo‘lgani uchun ular hech qachon aynan bir xil ma‘lumotlarga ega bo‘lolmaydi. Va tinglovchining ma‘lumot doirasi har doim noaniqligi sababli xabarning ma‘nosi hech qachon tinglovchilar uchun ma‘ruzachinikiga o‘xshash bo‘lmaydi.

Buni sinab ko‘rish uchun quyidagi topshiriqni bajarish kifoya. Kursdoshlaringizning har biridan stulni tasvirlab berishlarini so‘rang. Agar sizda 20 ta kursdoshingiz bo‘lsa, ehtimol, siz 20 ta turli xil tavsiflarni olasiz. Bir talaba katta, ortiqcha narsalar bilan to‘ldirilgan stulni, boshqasi nafis, tekis suyanchiqli stulni, boshqasi ofis stulini, yana biri esa tebranadigan stulni va boshqalarni tasavvur qilishi mumkin.

Ikki yoki undan ortiq kishi bir xil umumiy turni, masalan, tebranadigan stulni nazarda tutgan taqdirda ham ularning stul haqidagi aqliy tasavvurlari boshqacha bo‘lishi mumkin.

Va “stul” - bu juda oddiy tushuncha. “Vatanparvarlik” yoki “erkinlik” haqida nima deyish mumkin? Odamlar turli xil ma‘lumotlarga ega bo‘lganligi sababli ommaviy ma‘ruzachi xabarni murojaat qilinayotgan auditoriyaga moslashtirish uchun juda ehtiyot bo‘lishi kerak.

Notiq qachon o‘z tinglovchilarini yo‘qotadi? Agar notiq nutq ma‘ruzasini tinglovchilarga to‘g‘ri yo‘naltira olmasa va ularning tajribasi, qiziqishlari, bilimlari va qadriyatlarini bilan bog‘lay olmasa o‘z tinglovchilarini yo‘qotadi. Siz tinglovchilarning qiziqishiga sabab bo‘ladigan nutq so‘zlaganingizda deyarli har doim muvaffaqiyatli bo‘lasiz.

Sharh (Feedback)

Prezident televideniye orqali xalqqa murojaat qilganda, u bir tomonlama aloqa bilan shug‘ullanadi. Siz televizor qarshisidasiz, lekin Prezident sizni eshitmaydi. Biroq aksariyat vaziyatlar ikki tomonlama aloqani o‘z ichiga oladi. Ushbu xabarlar teskari aloqa deb nomlanadi.

Jamoatchilik oldida so‘zlashuvda xabaringiz qanday qabul qilinayotganligi haqida sizga xabar berish uchun ko‘plab mulohazalar mavjud. Tinglovchilaringiz diqqat bilan e‘tibor berganda, o‘z o‘rindiqlarida oldinga egilishadimi? Ularning yuzlarida viktorina ko‘rinishlari bormi? Ular oyoqlarini silkitib, soatga qarashadimi? Ushbu reaksiyalar tomonidan yuborilgan xabar “Men hayratda qoldim”, “Men zerikib ketdim”, “Men sizning fikringizga qo‘shilaman”, “Men sizga qarshiman” yoki boshqa har qanday holat. Notiq sifatida ushbu reaksiyalardan ogoh bo‘lishingiz va xabaringizni shunga mos ravishda o‘zgartirishingiz kerak. Muloqotning har qanday turi singari fikr-mulohazalarning paydo bo‘lishiga ma‘lumotlar ta‘sir qiladi.

Agar ma‘ruza nutqingizdan so‘ng, barcha kursdoshlaringiz stol ustiga qo‘llarini urishni boshlasa, o‘zingizni qanday his qilasiz? Siz umidsizlikka tushib xonadan chiqib ketasizmi?

Aralashuv

Interferensiya - bu xabarni yetkazishga xalaqit beradigan har qanday narsa. Siz telefonda gaplashayotganingizda, ba‘zida harakatsiz bo‘ladi yoki simlar kesib o‘tiladi, shunda bir vaqtning o‘zida ikki xil suhbatlar davom etadi. Bu aralashuvning bir turi.

Ochiq so‘zlashishda ikki xil aralashuv mavjud. Ulardan biri xuddi telefon suhbatlaridagi statik yoki kesilgan simlar kabi tinglovchilar uchun tashqi muhit. Ko‘pgina sinflar bunday aralashuvga duch kelmoqdalar - bino tashqarisidagi tirbandlik, zalda suhbatlashayotgan talabalar, bo‘g‘adigan issiq yoki o‘ta sovuq. Ularning har biri tinglovchilarni sizning gaplaringizdan chalg‘itishi mumkin. Ikkinchi turdagi aralashuv ichki bo‘lib, sizning auditoriyangiz ichidan kelib chiqadi. Ehtimol, tinglovchilaringizdan birining tishi og‘riyapti. U og‘riqdan shunchalik chalg‘ishi mumkinki, natijada u sizning nutqingizga ahamiyat bermaydi. Notiq sifatida siz ushbu turli xil aralashuvlarga qaramay tinglovchilaringizning e‘tiborini jalb qilishga harakat qilishingiz kerak.

Vaziyat

Vaziyat - bu nutq aloqasi paydo bo‘ladigan vaqt va joy. Suhbat har doim ma‘lum bir vaziyatda o‘tadi. Ba‘zan vaziyat yordam beradi. Masalan, xuddi shamni yoqib, kechki ovqatda turmush qurishni taklif qilish. Boshqa paytlarda bu achinarli holat bo‘lishi mumkin. Masalan, sevgi so‘zlarini aytmoqchi bo‘lganingizda shov-shuvli musiqa xalaqit berishi mumkin. Biror kishiga ta‘sirchan muammo haqida gaplashishga to‘g‘ri kelganda, odatda vaziyat to‘g‘ri kelguniga qadar kutasiz.

Ommaviy ma‘ruzachilar ham vaziyatdan ogoh bo‘lishi kerak. Ba‘zi marosimlar: dafn marosimlari, to‘y marosimlari, bitiruv marosimlari nutqlarning ayrim turlarini talab qiladi. Jismoniy parametr ham muhimdir. Uyda yoki tashqarida, kichik sinfda yoki maktabda, zich joylashgan olomonga yoki bir nechta tarqoq qalblarga nutq so‘zlash juda katta farq qiladi. Omma

oldida nutq so‘zlagan vaziyatga moslashganda, siz har kuni suhbatda qilayotgan ishingizni shunchaki kattaroq hajmda bajarasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Stephen E. Lucas, Paul Stob, The Art of Public Speaking. Thirteenth edition. McGraw-Hill Education. 2020. 492 pages.
2. Andrew J. DuBrin. Leadership: Cengage Learnin. Eighth Edition. 2016. 562 pages.
3. Michael J. Gelb. Mastering the Art of Public Speaking. New World Library. 2020. 98 pages.
4. Asilova S.X. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING PRIMARY SCHOOL PUPILS TO LOGICAL THINKING IN THE PROCESS OF MATHEMATICS. Экономика и социум, (2-1 (93)), 24-26.
5. Abduraxmonova, N. A. qizi. (2023). BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 208–211. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5507>
6. Ochildiyeva Mushtariy, & Parpiyev Odiljon. (2023). BOSHLANG‘ICH TA‘LIM TIZIMIGA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 640–644. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.666>
7. Xushbaqova Zarnigor Javliyevna, & Odiljon Parpiyev. (2023). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA NUTQIY SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISH. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 645–650. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.667>
8. Mannonova Muxarramabonu, & Odiljon Parpiyev. (2023). AUDIOLINGVAL METODNING AFZALLIKLARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 882–887. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.749>
9. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISHNI YETKAZIB OLIHGA QIYNALAYOTGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
10. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
11. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoiit/article/view/79>
12. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
13. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O‘QISH SAVODXONLIGINI O‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
14. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.